

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13:340.132.6

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/26>

Бараннік Р. В.

Запорізький національний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ІСТОРИКО-ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена комплексному дослідженню категорії “оціночні поняття” у кримінальному процесуальному праві крізь призму історичного розвитку та сучасної правової доктрини. Здійснено історико-правовий та порівняльно-правовий аналіз становлення оціночних понять у пам’ятках права, що справили суттєвий вплив на європейську та українську правові традиції: “Руській правді”, Великій хартії вольностей, Кароліні, Конституції Пилипа Орлика, кримінально-процесуальному законодавстві радянського періоду та подальших кодифікаціях. Показано, що оціночні поняття від самого початку виконували подвійну функцію: з одного боку, забезпечували гнучкість правового регулювання та можливість урахування конкретних обставин справи, а з іншого – створювали ризики правової невизначеності та суб’єктивізму у правозастосуванні.

Особливу увагу приділено аналізу оціночних категорій у кримінальному судочинстві, зокрема у контексті радянської моделі кримінального процесу, для якої характерним був пріоритет державних інтересів, інквізиційна спрямованість та ідеологічна зумовленість застосування оціночних норм. Підкреслено, що в таких умовах оціночні поняття нерідко ставали інструментом реалізації партійних завдань, а не засобом забезпечення справедливого судочинства та захисту прав людини. На цьому тлі особливої ваги набуває переосмислення ролі оціночних понять в умовах сучасного українського кримінального процесу, орієнтованого на стандарти верховенства права та правової визначеності.

У статті здійснено доктринальний аналіз підходів українських та зарубіжних дослідників до феномену правової невизначеності та оціночних категорій. Показано, що в англійській правовій доктрині широко використовуються конструкції “vague legal terms”, “open-textured legal terms”, “evaluative judgement”, проте вони не ототожнюються з категорією “оціночні поняття” в її українському розумінні і не формують самостійного, чітко виокремленого вчення. Наголошено, що українська правова наука виробляє власний напрям осмислення оціночних понять, який потребує подальшої інтеграції в міжнародний науковий дискурс, зокрема шляхом урахування напрацювань теорії правової невизначеності, лінгвістичного й філософсько-правового аналізу правових текстів.

Зроблено висновок, що оціночні поняття є невід’ємною складовою кримінального процесуального законодавства, а їх історична еволюція відображає зміну балансу між гнучкістю правозастосування та вимогами правової визначеності. Обґрунтовано необхідність розробки більш чітких методологічних підходів до тлумачення та застосування оціночних категорій у кримінальному процесі України, з урахуванням як національних правових традицій, так і зарубіжного досвіду, а також перспектив подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: оціночні поняття, правова невизначеність, vague legal terms, open-textured legal terms, історико-правовий аналіз.

Постановка проблеми. Сучасний кримінальний процесуальний закон України насичений значною кількістю оціночних понять, які вико-

ристовуються законодавцем як інструмент гнучкого регулювання та адаптації правових норм до різноманітних життєвих ситуацій. До таких

понять належать, зокрема, формулювання на кшталт “розумний строк”, “достатні підстави”, “істотні порушення”, “значні обставини”, “виняткові випадки” тощо. Вони покликані забезпечити баланс між формалізмом права та потребою врахування індивідуальних обставин конкретної справи. Водночас надмірна оціночність, відсутність чітких критеріїв тлумачення та усталеної методології їх застосування породжують серйозні загрози правовій визначеності, передбачуваності судових рішень та єдності правозастосовної практики.

У науковому дискурсі категорія “оціночні поняття” має складну природу й досі не отримала уніфікованого визначення. Її осмислення відбувається на стику теорії держави і права, філософії права, кримінального процесу, лінгвістики та порівняльного правознавства. Для України, яка декларує курс на верховенство права, захист прав людини та інтеграцію до європейського правового простору, проблема коректного використання та інтерпретації оціночних понять у кримінальному процесі набуває не лише теоретичного, а й виразного прикладного значення.

На практичному рівні йдеться про потребу забезпечення справедливого судочинства, дотримання стандартів ЄСПЛ, мінімізацію простору для свавілля та зловживання дискрецією з боку органів досудового розслідування й судів. На науковому рівні постає завдання виявити генезу оціночних понять, їхню функціональну роль у різних історичних моделях кримінального судочинства, співвіднести українські доктринальні підходи із зарубіжними концепціями правової невизначеності та виробити засади для подальшої гармонізації законодавства і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правової невизначеності, оціночних понять та їхнього впливу на кримінальне судочинство послідовно привертає увагу як українських, так і зарубіжних дослідників. У вітчизняній науці питання взаємозв'язку права, людини та соціальних трансформацій аналізуються, зокрема, у працях М. І. Козюбри, який наголошує на динамічному характері права та залежності його змісту від змін суспільства й ціннісних орієнтацій. У контексті історичної еволюції права і формування його сучасних моделей важливими є висновки Н. В. Чернищук щодо етапів розвитку права та взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників у цьому процесі. Вагомий внесок у розробку теорії правової доктрини як базису формування правових концепцій зробив Є. Ю. Полянський, який

підкреслює роль доктринальних підходів у формуванні змісту правових категорій.

Спеціальні дослідження, присвячені оціночним поняттям у кримінальному праві та кримінальному процесі, здійснювалися низкою українських авторів (В. М. Косович, Д. С. Кравчук, Д. К. Василяка, С. Д. Шапченко, В. А. Біленко, О. М. Ботнаренко, М. М. Забарний, С. І. Вільнянський, О. В. Веренкіотова, С. М. Черноус, С. А. Резанов, О. Г. Глухий, М. І. Іншин та ін.), які пропонують різні класифікації оціночних понять, аналізують їхній вплив на доказування, кваліфікацію злочинів, дотримання процесуальних гарантій.

Водночас попри наявність значного масиву праць, низка аспектів проблеми залишається недостатньо розробленою. По-перше, в українській доктрині бракує комплексних досліджень оціночних понять у кримінальному процесі, які би простежували їх еволюцію від ранніх пам'яток права до сучасних кодифікацій. По-друге, потребує подальшого розвитку системне порівняння українського підходу до “оціночних понять” із англійською традицією “open-textured” legal terms, включно з аналізом можливості концептуального зближення чи розмежування цих категорій. По-третє, недостатньо дослідженим є питання вироблення чітких методологічних орієнтирів і критеріїв для застосування оціночних понять у кримінальному процесі України з урахуванням практики національних судів та Європейського суду з прав людини.

Указані прогалини зумовлюють потребу в поглибленому дослідженні оціночних понять як історико-доктринального та одночасно практико-орієнтованого феномену, що і визначає актуальність даної статті.

Постановка завдання. Отже, метою статті є розпочати комплексне історико-доктринальне та порівняльно-правове дослідження категорії “оціночні поняття” в кримінальному процесі, спрямоване на з'ясування їх генези, змісту, функціонального призначення та впливу на правову визначеність і справедливість кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Право, як і суспільні відносини, є динамічною категорією, яка відображає існуючу соціальну реальність, її специфіку та визначальні характеристики соціуму. Оціночні поняття, що становлять одну з ключових складових права загалом та кримінального процесуального права зокрема, зазнають змін і трансформацій під впливом часу, суспільних процесів,

а також осіб, здатних впливати на розвиток правової системи.

Формування уявлень щодо природи оціночних понять як правової категорії, їх тлумачення, застосування та сприйняття є результатом багаторічного накопичення емпіричного та теоретичного досвіду правників. У контексті стрімкого, а подекуди й хаотичного розвитку законодавства [1, с. 4], науковці зіштовхуються з низкою викликів. Одним із ключових завдань є не лише аналіз сутності оціночних понять, а й усвідомлення причин, передумов та наслідків тих чи інших правових явищ, а також гармонізація їх із сучасними соціальними реаліями.

Така постановка питання вимагає системного підходу до дослідження, що охоплює як історичні передумови, так і перспективи правового розвитку, враховуючи вплив різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів.

Аналіз будь-якого із явищ права презюмує необхідність особливої уваги до історичних аспектів його виникнення і становлення. Такий аналіз будується на двох ключових аспектах: 1) вивченні об'єктивної реальності; 2) дослідженні суб'єктивної складової (наукових поглядів, правової доктрини). Така методологічна основа дозволяє не лише розкрити сутність правового явища, а й зрозуміти механізми його еволюції.

Дослідження об'єктивної реальності передбачає врахування конкретних соціально-економічних, політичних та культурних факторів, що вплинули на формування відповідних правових норм. Це може включати вивчення історичних джерел права, нормативно-правових актів минулих епох, правозастосовної практики та суспільних запитів, які сприяли виникненню певних правових інститутів.

Суб'єктивна складова аналізу охоплює наукові дискусії, теоретичні концепції, що формували правову доктрину в різні періоди. Важливим є вивчення підходів мислителів, юристів і філософів до тлумачення права, його функцій і принципів. Такий підхід дає змогу простежити зв'язок між правовими ідеями та їхнім практичним втіленням, а також зрозуміти, як змінювалися уявлення про право під впливом суспільного розвитку.

Таким чином, комплексний підхід до аналізу правових явищ через призму історичних чинників та наукових концепцій забезпечує глибше розуміння їхньої сутності та перспектив розвитку.

Дискусію щодо оціночних понять доцільно розглядати у двох основних вимірах: в контексті

нормативно-правових актів та в межах правової доктрини. Перший аспект передбачає аналіз законодавчих текстів, у яких закріплені оціночні поняття, а також дослідження того, як ці категорії впливають на правозастосовну практику. Нормативно-правові акти часто містять терміни, зміст яких неможливо визначити однозначно без врахування конкретних обставин. Це дозволяє зберігати гнучкість правового регулювання та адаптувати його до мінливих соціальних реалій, але водночас створює певні ризики, пов'язані з можливістю неоднакового тлумачення. Наприклад, у кримінальному процесуальному законодавстві широко використовуються поняття “розумний строк”, “значні обставини”, “особливі випадки”, що потребують конкретизації в процесі правозастосування. Відсутність чітких критеріїв для їхньої інтерпретації може призводити до правової невизначеності, створювати труднощі для судів і сторін процесу, а також впливати на передбачуваність судових рішень.

Другий аспект дослідження оціночних понять пов'язаний з правовою доктриною, в межах якої розглядаються різні підходи до їхнього визначення, методологія тлумачення та значення для правової системи в цілому. Лінгвістичний аналіз дозволяє розкрити семантику таких понять, виявити їхні різні значення та варіативність залежно від контексту. Методологічний підхід акцентує увагу на інструментах, які використовуються для конкретизації оціночних категорій у процесі правозастосування, зокрема на судових рішеннях та адміністративній практиці. Філософсько-правовий вимір передбачає дослідження взаємозв'язку між оціночними поняттями та загальними принципами права, такими як верховенство права, справедливість і правова визначеність. У цьому контексті особливу роль відіграє судова практика, оскільки саме судові рішення поступово формують конкретне розуміння змісту тих чи інших оціночних категорій. У країнах з прецедентною правовою системою такі тлумачення набувають обов'язкового характеру, що сприяє стабільності та передбачуваності правозастосування.

Оціночні поняття є невід'ємною частиною права, що забезпечує його адаптивність та ефективність, але водночас вимагає розробки чітких методологічних підходів до їхнього застосування. Комплексний аналіз цієї проблематики дозволяє не лише зрозуміти специфіку використання таких категорій у законодавстві, а й визначити їхнє значення для правової доктрини та судової практики.

Необхідність оцінювання таких понять у правозастосовній практиці сприяла розвитку судової системи Київської Русі та закріпленню прецедентного підходу до правового аналізу. Суддя або князь, який виносив рішення, мав враховувати всі обставини злочину, визначати рівень відкритості дії та співвідносити це із санкціями, передбаченими законом. У такому контексті можна говорити про те, що оціночні поняття в “Руській правді” виступали засобом встановлення гнучкого та водночас справедливого правосуддя, яке ґрунтувалося не лише на формальних нормах, а й на аналізі реальних життєвих обставин.

Подальший розвиток правової системи Київської Русі демонструє, що використання оціночних понять було притаманне не лише кримінальному праву, але й іншим сферам правового регулювання, зокрема цивільному праву, зобов’язальним відносинам та процесуальному праву. Це свідчить про універсальність такого інструменту правового регулювання в умовах нестабільного соціального середовища, коли правові норми ще не досягли необхідної деталізації.

Дослідження оціночних понять у правових пам’ятках Київської Русі дозволяє зробити висновок, що вони відігравали подвійну роль: з одного боку, забезпечували правозастосувачам можливість враховувати специфіку кожного конкретного випадку, а з іншого — створювали ризики правової невизначеності та суб’єктивізму у прийнятті рішень. Разом з тим, їхня наявність у “Руській правді” є свідченням глибокого зв’язку правової традиції Київської Русі із загальноєвропейськими тенденціями розвитку середньовічного права.

Велика Хартія Вольностей 1215 року (*Magna Carta Libertatum*) є одним із ключових правових актів, який започаткував розвиток концепції правової держави та заклав основи конституціоналізму в Європі. Будучи реакцією на кризу, яка склалась між королівською владою та баронами, документ вперше кодифікував фундаментальні принципи обмеження абсолютної влади монарха, судового захисту та прав людини. Велика Хартія Вольностей, хоча й не мала статусу конституції у сучасному її розумінні, стала прототипом майбутніх конституційних актів і правових стандартів, що розвивалися в англосаксонській та європейській традиціях. Аналізуючи текст документу, слід звернути увагу на його юридичну природу та специфіку застосування. Велика Хартія Вольностей містить значну кількість норм, які можуть бути віднесені до оціночних понять, що відіграють важливу роль у правозастосовній практиці.

Саме оціночні поняття, будучи гнучкими за змістом, дозволяли забезпечити баланс між стабільністю правового регулювання та необхідністю його адаптації до змінних суспільних обставин.

Даний правовий акт поклав початок становленню європейських правових цінностей, принципів конституціоналізму, принципу розподілу влади, представницької демократії [2, с. 31]. Проводячи постатейний аналіз, можна виокремити велику кількість оціночних понять, зокрема: “дрібне правопорушення” (ст. 14) “клятва чесного” (ст. 14) та інші. Ці поняття не мали однозначного тлумачення у XIII столітті, а їх зміст формувався в контексті правозастосування, судової практики та соціальних норм того часу. Оціночні поняття, закріплені у Великій Хартії Вольностей, стали основою для подальшого розвитку принципів справедливого правосуддя, відповідальності та належної правової процедури.

Одним із важливих джерел кримінального процесуального права періоду середньовіччя є Кароліна (Кримінально-судове уложення Священної Римської Імперії) [3]. Кароліна, або “*Constitutio Criminalis Carolina*” (CCC), була прийнята у 1532 році за правління імператора Карла V і стала основним кодифікованим актом кримінального та кримінально-процесуального права Священної Римської Імперії. Вона відіграла важливу роль у розвитку правових систем багатьох європейських держав, заклавши основи для подальшого формування принципів кримінального судочинства.

Кароліна мала на меті уніфікацію кримінального процесу та встановлення загальних правил судочинства, що дозволяло імперським судам застосовувати єдині стандарти у вирішенні справ. Вона регламентувала порядок проведення слідства, способи збору доказів, застосування тортур, визначення складу злочину та призначення покарань.

Однією з ключових особливостей Кароліни було закріплення інквізиційного процесу, що передбачав активну роль суду в розслідуванні злочину. Водночас документ містив низку норм, спрямованих на обмеження свавілля та забезпечення певних гарантій прав особи. Наприклад, хоча Кароліна передбачала застосування тортур як засобу отримання зізнання, вона водночас встановлювала певні межі їх використання та вимоги щодо доведеності вини.

Значення Кароліни виходило далеко за межі Священної Римської Імперії. Вона вплинула на правові системи багатьох європейських країн,

сприяла формуванню сучасних принципів кримінального права та правосуддя. Попри свою жорсткість, вона заклала основи для подальшого розвитку ідей правової визначеності, законності та справедливості у кримінальному судочинстві.

Кароліна оперувала рядом оціночних понять, до яких можна віднести: “добрі свідки”, “доброякісні докази”, “доброчесні наміри”, “напівдоказ” так інші. Так, термін “добрі свідки” підкреслював не лише факт наявності свідчень, а й їхню надійність та відповідність певним критеріям достовірності. У середньовічному праві цінувалася репутація свідка, його соціальний статус та відсутність особистої зацікавленості у справі. Відтак, визначення свідка як “доброго” було суб’єктивним і залежало від оцінки суду.

Аналогічно, поняття “доброякісні докази” вимагало від правозастосовних органів не лише формального аналізу доказів, а й оцінки їхньої відповідності критеріям правдивості, надійності та допустимості. Це надавало суддям дискреційні повноваження, але також створювало ризики правової невизначеності, особливо в умовах, коли доказова база була заснована на зізнаннях, отриманих під тортурами, або на свідченнях осіб із сумнівною репутацією.

Ще одним важливим оціночним поняттям було “доброчесні наміри”, що застосовувалося при кваліфікації дій обвинуваченого. Суд мав встановити, чи діяв він із чесними намірами або ж мав злочинний умисел. Однак, через відсутність чітких критеріїв, таке поняття могло тлумачитися суб’єктивно, залишаючи значний простір для суддівської дискреції.

Особливу увагу варто приділити категорії “напівдоказ”, яка демонструвала особливість середньовічної доказової системи. Дана концепція передбачала, що один доказ або одна група доказів можуть бути недостатніми для винесення вироку, однак у поєднанні з іншими елементами справи вони можуть набувати більшої ваги. Це означало, що поняття “напівдоказу” вимагало від суддів не тільки формальної оцінки доказів, а й їхньої комплексної інтерпретації.

Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін від 5 квітня 1710 року, відомі також як Конституція Пилипа Орлика, є одним із унікальних пам’ятників українського конституціоналізму, документом, який

встановив основи організації і поділу влади, устрою української держави. Зокрема, даний нормативно-правовий акт впливав і на порядок здійснення кримінального провадження, а також містив оціночні поняття. Так, у ст. 8 даного документу згадується облудний і лицемірний вирок. Під даними оціночними поняттями розумівся вирок (рішення суду), яке було сприйняте сторонами кримінального провадження як неправильне чи неправомірне [4]. Важливим аспектом таких оціночних понять було їхнє використання для підкреслення моральної оцінки судових рішень, що відповідало уявленням тогочасного суспільства про справедливість. Судові органи мали враховувати не лише формальну відповідність закону, а й загальноприйняті етичні та моральні норми, що надавало праву певну гнучкість.

Розглядаючи Конституцію Сполучених Штатів Америки, як зразковий нормативний правовий акт, що зберігає юридичну чинність та залишається ефективним засобом правового регулювання упродовж трьох століть, можна також знайти декілька оціночних понять, які застосовуються в кримінальному судочинстві. Однією з ключових особливостей Конституції США, а можливо й однією з причин настільки тривалого її функціонування, є використання оціночних понять, що дозволяє забезпечувати стабільність правових норм при одночасній можливості їхньої адаптації до змінюваних суспільних умов. У сфері кримінального процесу особливе значення мають положення Поправки VI, яка гарантує обвинуваченому право на “швидкий і відкритий суд”. Використання цих оціночних категорій вимагає їх інтерпретації в правозастосовній діяльності, що здійснюється як у межах судової практики, так і в доктринальному аналізі. Поняття “швидкий суд” (англ. speedy trial) не має уніфікованого визначення, а його зміст конкретизується у судовій практиці. Право на “відкритий суд” (англ. public trial) спрямоване на забезпечення прозорості правосуддя та громадського контролю за судовою владою. Однак ця категорія не є абсолютною, оскільки існують винятки, які допускають проведення закритих засідань [5]. Застосування оціночних понять у кримінальному процесі США демонструє високий рівень гнучкості американської правової системи. Це дозволяє Конституції США залишатися актуальною впродовж століть, оскільки основні правові принципи піддаються динамічному тлумаченню залежно від змін у суспільстві та правозастосовній практиці.

Висновки судової влади щодо таких понять, як “швидкий суд” і “відкритий суд”, формуються не лише на підставі законодавчих положень, а й з урахуванням правових доктрин та судових прецедентів, що забезпечує стабільність і передбачуваність правозастосування.

Особливої уваги в контексті розвитку кримінального правосуддя заслуговує Кримінальний процесуальний кодекс Української соціалістичної радянської республіки 1922 року, який встановив на території України початкові орієнтири так званої “радянської законності”. Зацікавлення викликає ст. 22 цього кодексу, яка встановлює підхід до вибору мови ведення судового процесу на основі “мови більшості в регіоні” [6]. Це фактично означало, що перед судом виникала необхідність визначити, яка із державних мов (російська чи українська) є мовою більшості в даному регіоні. Незважаючи на те, що серед науковців зустрічаються думки про демократичну спрямованість Кримінального процесуального кодексу 1922 року [7], ми не можемо не звернути увагу на те, що він поклав основу масовому порушенню прав, однією зі складових якого стало застосування оціночних понять для реалізації партійних завдань і втілення комуністичної ідеології.

Його змістовним і логічним продовженням став Кримінальний процесуальний кодекс Української соціалістичної радянської республіки 1927, який продовжив дану лінію обмеження прав людини [8, с. 103] і застосування оціночних понять в інтересах комуністичної партії. Як доволі слушно зазначає Василяк Д.К., оціночні поняття в цьому нормативно-правовому акті не відповідали критерію належної чіткості [9, с. 45], що суттєво впливало на спроможності його застосування.

Історичні трансформації викликали гостру необхідність зміни кримінального процесуального законодавства. Прийнятий в 1960 році Кримінальний процесуальний кодекс УРСР з численними змінами зберігав чинність до 2012 року. Аналізуючи КПК 1960 року можна виділити значну кількість оціночних понять, зокрема: 1) всякі фактичні дані (ст. 65); 2) особливо складна справа (ст. 119); 3) необхідні випадки (ст. 121); 4) необхідні заходи (ч. 2 ст. 125); 5) повний і точний переклад (ч. 2 ст. 128). Даний ряд можна продовжувати, виділяючи і виокремлюючи оціночні поняття, які містяться в більшості статей КПК 1960 року [10].

Говорячи в цілому про цей законодавчий акт, не можна оминати увагою філософію його створення і передумови виникнення, які мали

безпосередній вплив на практику його застосування. Фактично, ним було ознаменовано остаточне формування специфічної конструкції, яку видатний український вчений Шумило М.Є. назвав “радянською моделлю кримінального процесу” [11, с. 78]. Їй притаманно, зокрема: 1) пріоритет державних інтересів над правами індивідуума. Хоча кодекс формально декларував гарантії прав і свобод громадян, на практиці вони часто нівелювалися державними інтересами; 2) інквізиційна спрямованість характеру процесу. Попри заявлені демократичні засади, слідчі органи зберігали перевагу над стороною захисту, що значною мірою підживило змагальність судочинства, впливало на можливість реалізації прав і законних інтересів; 3) ідеологічна забарвленість, в результаті якої законодавство створювалося в рамках пануючої комуністичної доктрини, що відбивалося як у формулюваннях норм, так і в їх застосуванні. Перелічені характеристики не є вичерпними. Однак, саме вони зумовлювали доволі значний вплив на практику застосування оціночних понять в Радянському Союзі. В той історичний період оціночні поняття слугували одним із механізмів реалізації партійних задач і інструментом забезпечення панування радянської соціалістичної ідеології.

У рамках другої частини дослідження, ми провели ретельний аналіз великої кількості публікацій сучасників і класиків права: Косовича В.М., Кравчук Д.С., Василяки Д.К., Шапченка С.Д., Біленко В.А., Ботнаренко О.М., Забарного М.М., Вільнянського С.І., Веренкіотової О.В., Черноус С.М., Резанова С.А., Глухого О.Г., Іншина М.І та інших.

Не висвітлюючи з причин обмеженості обсягу даної наукової роботи подробиці наших наукових спостережень, підсумуємо, що характерною рисою українських вчених-юристів є пошук і розкриття в своїх роботах змісту певних правових орієнтирів. Цими орієнтирами виступають правові системи держав, які в силу історичних причин, особливостей розвитку, змогли сформувати діючі, суспільно-акцептовані правила регулювання відносин. В основному, прикладами таких правових систем виступають Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Німеччина, Франція, значно рідше – країни сходу і Азії. Часто, орієнтир виступає об’єктом для порівняння, своєрідним лекалом, відштовхуючись від якого, по словам вчених, можна вичленити чи додати норму, принцип, інститут, чи галузь права в правову систему України.

Зокрема, правова система Великої Британії демонструє стійкість та адаптивність завдяки прецедентному праву, що дозволяє ефективно регулювати суспільні відносини навіть у швидкозмінному світі. Натомість правова система Німеччини слугує прикладом високого рівня систематизації та кодифікації правових норм, що забезпечує стабільність і передбачуваність правового регулювання.

При цьому запозичення правових механізмів не може бути механічним копіюванням без врахування національних особливостей, історичного контексту та соціальних умов України. Необхідно проводити ґрунтовний порівняльний аналіз, який дозволяє виявити як сильні, так і слабкі сторони запозичених правових норм і принципів. Наприклад, впровадження певних норм, які ефективно працюють у країнах континентального або англосаксонського права, в українських умовах може вимагати адаптації до національної правової культури, рівня правосвідомості населення та економічних реалій.

Важливим аспектом є також розширення спектру правових орієнтирів, зокрема, звернення до правових систем держав, які досягли значних успіхів у впровадженні сучасних правових інститутів, ефективного державного управління та захисту прав людини. Орієнтація лише на західноєвропейські країни та США може створювати певні обмеження для розвитку правової науки в Україні, адже багато механізмів, ефективних у цих державах, не завжди можуть бути безпосередньо застосовані в українському контексті.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз і використання правових орієнтирів мають стратегічне значення для розвитку правової системи України. Це дозволяє не лише вдосконалювати законодавство, а й формувати ефективні механізми правозастосування, що відповідають сучасним викликам та сприяють інтеграції України до міжнародного правового простору. Однак, для досягнення цього необхідний зважений підхід, що базується на детальному дослідженні особливостей національної правової системи та ретельному аналізі доцільності імплементації іноземного досвіду.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що оціночні поняття є невід’ємною та історично сталою складовою кримінального процесуального права, притаманною всім етапам розвитку правових систем – від ранніх джерел на кшталт “Руської Правди” та Великої хартії вольностей до сучасних кодифікацій. Їхня функція полягає у поєднанні гнучкості регулювання та можливості врахування конкретних обставин справи з одночасним ризиком правової невизначеності та суб’єктивізму правозастосування.

Зіставлення української доктрини із зарубіжними концепціями “vague legal terms” та “open-textured legal terms” показало, що категорія “оціночні поняття” має національно специфічний зміст і потребує подальшої інтеграції в ширший міжнародний теоретичний дискурс. Історичний аналіз засвідчив, що особливо проблемним було застосування оціночних категорій у радянському кримінальному процесі, де вони нерідко використовувалися як інструмент реалізації ідеологічних завдань, що підкреслює залежність ефективності оціночних понять від якості інституцій та зрілості правової системи.

Сучасний кримінальний процес України, зорієнтований на стандарти верховенства права та практику ЄСПЛ, потребує методологічного впорядкування й уніфікації підходів до тлумачення оціночних термінів. Ефективність їх використання має ґрунтуватися на чітких критеріях, стабільній судовій практиці та зваженому балансі між дискрецією суду і вимогами правової визначеності.

Перспективними напрямками подальших досліджень є: узагальнення практики Верховного Суду та ЄСПЛ щодо тлумачення оціночних категорій; розробка доктринальних орієнтирів і методичних рекомендацій для практиків; порівняльний аналіз українського та зарубіжного підходів до правової невизначеності; дослідження впливу цифровізації та штучного інтелекту на еволюцію оціночних понять.

Узагальнено, оціночні поняття слід розглядати не як недолік, а як важливий інструмент кримінального процесу, ефективність якого визначається якістю його наукового осмислення та практичного застосування.

Список літератури:

1. Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв’язків та тенденції розвитку. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Том 168. С. 3–9.
2. Magna Carta Translation. National Archives | Home. URL: <https://www.archives.gov/files/press/press-kits/magna-carta/magna-carta-translation.pdf> (дата звернення: 13.11.2025).

3. Кароліна (1532). Східна Література – бібліотека текстів Середньовіччя. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XVI/1520-1540/Karolina/text.phtml?id=5935> (дата звернення: 25.11.2025).

4. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. Парламентаризм в Україні. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> (дата звернення: 25.11.2025).

5. Конституція США – Вікіджерела. Вікіджерела – вільна бібліотека. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_США (дата звернення: 25.11.2025).

6. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (1922). Публічна безкоштовна політико-правова бібліотека Пашкова Романа. URL: <https://constitutions.ru/?p=27171> (дата звернення: 25.11.2025).

7. Шершенькова В. А., Попсуєнко Л. О. Перша кодифікація права в Радянській Україні (20-ті РР. ХХ ст.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 82–84. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/18> (дата звернення: 25.11.2025).

8. Коваль О. І. Становлення інституту міжнародного співробітництва у кримінальному процесуальному законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 102–106. URL: <https://doi.org/10.32837/руув.v0i1.742> (дата звернення: 25.11.2025).

9. Василяк Д. К. Застосування оціночних понять та термінів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Запоріжжя, 2013. 234 с.

10. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1002-05. Втрата чинності від 19.11.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>

11. Шумило М. Є. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: крок вперед, два на місці. СБУ в умовах війни в Україні: сучасні реалії та інноваційні стратегії забезпечення національної безпеки : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ. Київ, 2024. С. 77–81.

Barannik R. V. EVOLUTION OF EVALUATION CONCEPTS IN CRIMINAL PROCESS: HISTORICAL AND DOCTRINAL ANALYSIS

The article is devoted to a comprehensive study of the category of “evaluative concepts” in criminal procedure law through the lens of historical development and contemporary legal doctrine. The author carries out a historical and comparative legal analysis of the formation of evaluative concepts in landmark legal sources that have significantly influenced the European and Ukrainian legal traditions: the Ruska Pravda, the Magna Carta, the Constitutio Criminalis Carolina, the Constitution of Pylyp Orlyk, the criminal procedure legislation of the Soviet period and subsequent codifications. It is shown that evaluative concepts from the very outset performed a dual function: on the one hand, they ensured flexibility of legal regulation and the possibility to take into account the specific circumstances of a case; on the other hand, they generated risks of legal uncertainty and subjectivism in law enforcement.

Particular attention is paid to the analysis of evaluative categories in criminal justice, especially in the context of the Soviet model of criminal procedure, which was characterised by the priority of state interests, inquisitorial orientation and ideological determination of the application of evaluative norms. It is emphasised that under such conditions evaluative concepts often turned into an instrument for implementing party tasks rather than a means of ensuring fair trial and protection of human rights. Against this background, rethinking the role of evaluative concepts in the modern Ukrainian criminal process, oriented towards the standards of the rule of law and legal certainty, becomes especially important.

The article provides a doctrinal analysis of the approaches of Ukrainian and foreign scholars to the phenomenon of legal uncertainty and evaluative categories. It is demonstrated that in the English-language legal doctrine such constructs as “vague legal terms”, “open-textured legal terms” and “evaluative judgement” are widely used, but they are not equated with the category of “evaluative concepts” in its Ukrainian sense and do not form an independent, clearly defined doctrine. It is argued that Ukrainian legal scholarship is developing its own direction of understanding evaluative concepts, which requires further integration into the international academic discourse, inter alia through the use of achievements in the theory of legal vagueness as well as linguistic and philosophical-legal analysis of legal texts.

The author concludes that evaluative concepts are an integral element of criminal procedure legislation, and their historical evolution reflects the changing balance between flexibility of law enforcement and the requirements of legal certainty. The article substantiates the need to develop more precise methodological

approaches to the interpretation and application of evaluative categories in the criminal process of Ukraine, taking into account both national legal traditions and foreign experience, as well as the prospects for further research in this field.

Key words: *evaluative concepts, legal uncertainty, vague legal terms, open-textured legal terms, historical-legal analysis.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025